

“Kırım birbiri ardına gelen Türk kavimlerinin müzesidir”

Halil İnalcık

ÖTÜKEN 50 yıl

her zaman okunacak dergiler

MİLLÎ MECMÛA

SAYI 37

MART - NİSAN **2024**
(2 ayda bir yayımlanır)

Ötüken Neşriyat A.Ş. adına
İmtiyaz Sahibi
Ertuğrul Alpay

Ötüken Neşriyat A.Ş.
Genel Yayın Yönetmeni
Göktürk Ömer Çakır

Baskı
Çınar Matbaacılık ve
Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad.
Ata Han Nu: 34 K: 5
Bağcılar-İstanbul
Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika Nu: 45103

Yıllık Abonelik Bedelleri
2024 yılı abonelik bedeli - **1000 TL**

Hesap Numaramız
Ötüken Neşriyat A.Ş.
Şube: Beyoğlu Şubesi 456
T. C. Ziraat Bankası
Hesap Nu: 48038437-5009
IBAN
TR73 0001 0004 5648 0384 3750 09

ISSN
2667-4637

WhatsApp
0554 499 90 57

İletişim
millimecmua@otuken.com.tr

Millî Mecmûa
Genel Yayın Yönetmeni
Yasin Usta

Editör
Ahmet Alperen Can

Danışma Kurulu
Prof. Dr. Mustafa Kara
Prof. Dr. Mehmet Akif Okur
Prof. Dr. Levent Bayraktar
Prof. Dr. Erkan Göksu
Prof. Dr. İsmet Türkmen
Doç. Dr. Mehmet Kaan Çalen
Doç. Dr. Mehmet Akıncı
Doç. Dr. Murat Hanilçe
Dr. Yunus Emre Tekinsoy
Dr. Kemal Haykıran
Dr. Ali Ahmetbeyoğlu
Oğuzhan Murat Öztürk
Misli Baydoğan
Metin Savaş

Son Okuma
Fatih Orta

Kapak Görseli
Mehmet Sağ

Grafik Tasarım
Mahmut Doğan

Ön Söz

Stratejik konumu ve tarihsel önemiyle sıklıkla gündeme gelen Kırım hem doğal güzellikleriyle hem de tarihi derinliğiyle büyüleyici bir yurttur. Kırım Türklüğünün tarihi, coğrafyası, kültürü, mevcut politik pozisyonu ve edebiyatı gibi pek çok husus, araştırmacılar için geniş malzemeler sunmaktadır. Kırım, Türk dünyasının köklü bir parçasıdır. Tarih boyunca Türk kültürüne ve medeniyetine önemli katkılarda bulunmuş, kendi eşsiz mirasını yaratmıştır. Farklı etnik grupların, dillerin ve dinlerin bir arada yaşadığı, tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış Kırım'da, işgâlci Rus hâkimiyetinin plan ve programları uzun süredir tartışma konusu kılınmıştır.

Kırım'ın işgali, uluslararası hukuka ve insan haklarına karşı açık bir saldırıdır. Bu haksız eylem, sadece Kırım'ın değil, tüm dünya topluluğunun vicdanını yaralamıştır. Kırım, yüzyıllar boyunca farklı kültürlerin ve toplulukların barış içinde bir arada yaşadığı bir bölge olmuştur. Ancak işgalci güçlerin haksız yolla Kırım'ı ele geçirmesi, bu barış ortamını bozmuş ve bölgede huzursuzluk yaratmıştır. Kırım halkının haklarına saygı gösterilmeli, bölgede barış ve istikrarın sağlanması için uluslararası toplumun desteği şarttır.

Milli Mecmûa, Türk dünyasının incisi ve gururu olan Kırım'ı gündeme getirmek üzere "Türk Elleri: Kırım" dosyasını hazırlamıştır. Kırım'ın tarihine, kültürüne ve yaşam tarzına, Kırım Türklerinin Türkiye'deki faaliyetlerine, millî mücadele dönemindeki rollerine hasredilmiş yazılara yer verilmiştir. Diğer yandan Kırım Türkleri içerisinde önemli portrelere değinilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda dosya, Kırım tarihi ve kültürü; Kırım Türklerinin mücadelesi, Kırım Türklerinden portreler olmak üzere üç ana konu etrafında tasarlanmıştır. Dosyanın okuyucuları derinlemesine düşünmeye, daha fazla öğrenmeye ve belki de Kırım hakkında yeni bir bakış açısı kazanmaya teşvik etmesini umut ederiz.

Dosyamızda emeği geçen herkese teşekkürlerimizi sunar, keyifli okumalar dileriz.

İÇİNDEKİLER

DOÇ. DR. HACI MURAT ARABACI İLE KIRIM TÜRKLERİ ÜZERİNE MÜLÂKAT
AHMET ALPEREN CAN
.....**06**

RUSYA İŞGALİNE DİRENEN KIRIM TÜRKLERİNİN VATAN KIRIM MÜCADELESİ
ZAFER KARATAY
.....**17**

UKRAYNA-RUSYA SAVAŞI VE KIRIM TÜRKLERİNİN MÜCADELESİ
ÖMER CİHAD KAYA
.....**37**

ESKİŞEHİR'DE YAŞAYAN KIRIM TATARLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
PROF. DR. MEHMET ALİ YOLCU
.....**55**

KIRIM İSTİKLÂL DAVASININ SESİ: EMEL DERGİSİ
ÖZGÜR KARAHAN
.....**63**

KIRIM TATAR İSTİKLÂL MÜCADELESİ BAĞLAMINDA AHMET ÖZENBAŞLI'NIN FACİALI ÖMRÜ
BÜLENT TANATAR
.....**84**

KIRIM YARIMADASI'NDA RUS ASKERLERİNİN İLK GÖLGESİ: DANİİL ADAŞEV'İN 1559 KIRIM BASKINI
UMUT YOLSEVER
.....**116**

KIRIM TATAR ŞAİRİ EŞREF ŞEMİZADE
SEHER MAŞKAROĞLU
.....**123**

MİLLÎ MÜCADELE'DE KIRIM TÜRKLERİNİN ROLÜ (1919-1922)
ÜMİT ÖZKAN
.....**134**

KIRIM TATAR HALK EDEBİYATININ BEŞİĞİ: ALTIN BEŞİK EFSANESİNE TEMASAL YAKLAŞIM
BİLGENUR USLU
.....**157**

BAHÇESARAY (1700-1725)
AHMET DOĞAN
.....**162**

KIRIM HANLIĞI DİPLOMATİKASI HAKKINDA KISA BİR MALUMAT
BANU BAŞER
.....**192**

KIRIM HANI "BORA" II. GAZİ GİRAY VE SANATKARLIĞI
ARİF GÜZEL
.....**208**

KIRIM HANLIĞI'NDA KALGAYLIK KURUM
FATİH ORTA
.....**218**

MÜSLÜMAN SEYYAHLARA GÖRE KIRIM'DA TASAVVUF KÜLTÜRÜ
LEVENT EDİGE ÖZDEMİR
.....**224**

DOÇ. DR. HACI MURAT ARABACI* İLE KIRIM TÜRKLERİ ÜZERİNE MÜLÂKAT**

SÖYLEŞİ:
AHMET ALPEREN CAN

Türkiye'nin güvenliği ve Karadeniz kıyılarının savunması Kırım'dan başlar. Türkiye'nin güvenliği noktasında mavi vatan Akdeniz'de Kıbrıs neyse, Karadeniz'de Kırım odur.

Ahmet Alperen Can: Öncelikle söyleşi teklifimizi kabul ettiğiniz için teşekkür ederiz hocam. Sorularımıza başlamadan önce kısaca kendinizden ve bilhassa Kırım ile alakalı tecrübe ve çalışmalarınızdan bahsedebilir misiniz?

Hacı Murat Arabacı: Teveccühünüz ve bu fırsatı verdiğiniz için ben teşekkür ederim. Ankara Şereflikoçhisar Akin Köyü doğumluyum. Hacettepe Üniversitesi'nde tarih alanında lisans ve yüksek lisans, akabinde İstanbul Üniversitesi Genel Türk Tarihi Kürsüsünde rahmetli Abdülkadir Donuk hocamın himayesinde doktora eğitimimi tamamladım.

2008 yılından itibaren önce Ukrayna Kherson'da ardından Kırım'da, anlaşmalı üniversitelerde TİKA'nın kurduğu Türkoloji Araştırma Merkezleri'nde öğretim üyeliği yaptım. Bu süre zarfında çalışma alanımla ilgili çok değerli Rusça kaynaklara erişme fırsatım oldu. Öte yandan Ukrayna'da meskûn Ahıska Türkleri ve Kırım'ın yerli halkı olan Kırım Türklerine yönelik çok sayıda proje, saha araştırmaları, inceleme ve sosyal yardım faaliyetleri icra etme imkânım oldu.

Kırım'ın Türkiye ve Rusya cihetlerinden önemi nedir?

Kırım sadece bugün değil, tarih boyunca her iki devlet için de stratejik, askeri ve ticari açılardan son derece önemlidir. Türkiye'nin gü-

* Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Beytepe Jandarma Astsubay Meslek Yüksek Okulu Müdürü, Ankara.

** Bu mülâkat, 05 Mart 2024 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

RUSYA İŞGALİNE DİRENEN KIRIM TÜRKLERİNİN VATAN KIRIM MÜCADELESİ

ZAFER KARATAY

Deli Petro ile başlayan sıcak denizlere inme rüyası en nihayet Suriye savaşıyla bir ölçüde gerçek oldu. Kremlin'deki iktidar sahipleri, Rusya'nın Kudüs ve Moskova kiliselerinin merkezinde Ayasofya'yı ortodoksluğun payitahtı yapma emelinden asla vazgeçmediler.

Rusya Kırım'ı Şubat 2014'te dünyanın gözü önünde uluslararası hukuka tecavüz ederek işgal etti. Bu Rusya'nın Kırım'ı ilk işgali değildi. Şanlı Altın Orda Devleti'nin devamı olan hanlıklardan bir olarak 1441-42'de Cengiz Han soylu Hacı Giray Han'ın kurduğu Kırım Hanlığı, uzun yıllar vergi aldığı Çarlık Rusya'sının genişlemesini durduramadı. Himayesinde olduğu Osmanlı Devleti'nin gerilme süreciyle birlikte Çarlık Rusya'sının sınırları Karadeniz'e yaklaştı. 1771-1774 Osmanlı Rus Savaşı'nın, Petersburg'dan yola çıkan Rus donanmasının Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakmasıyla Osmanlı Devleti 1774 yılında ağır Küçük Kaynarca anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Bu savaş zamanında, şimdi Rusya'nın işgali altında olan genel hatlarıyla, Herson-Melitopol-Mariupol arasında kalan ovalardaki Hanlık tebaası binlerce Türk katledildi. Nihayetinde Kırım, 1783 yılında Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edildi ve Kırım Hanlığı ortadan kaldırıldı.

O günden günümüze kadar işgalci devletin adları ve yönetim biçimleri değişti. Çarlık Rusya'sı, onun yerini alan resmi adı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olan Bolşevik Sovyet Rusya ve SSCB'nin mirasını devralan Putin Rusya'sı. Ancak bu iktidarların tahtında, Kremlin'deki sömürgeci emperyalist "zihniyet" asla değişmedi. Deli Petro ile başlayan sıcak denizlere inme rüyası en nihayet Suriye

UKRAYNA-RUSYA SAVAŞI VE KIRIM TÜRKLERİNİN MÜCADELESİ

ÖMER CİHAD KAYA

Kırım Tatarları için, 18 Mayıs 1944 tarihi önemli bir dönüm noktasıdır. Sonradan sürgün ve soykırım olarak tarihe geçen bu faica, halkların katili Sovyet lideri Joseph Stalin tarafından icra edilmiştir ve Kırım Tatar halkına karşı yürütülen bir soykırım fiilidir.

İdil ve Tuna havzaları arasındaki saha, Rus İmparatorluğu'nun oyun değiştirici bir aktör olarak etkisini göstermeye başladığı 18. asra kadar Türklerin egemen olduğu bir bölgedir. Kırım için felaketlerin başlangıcı, hiç şüphesiz katliam ve zulümlerle hakimiyetini güçlendiren, kendi halkını dahi katletmekten çekinmeyen bir muhteris olan Deli Petro'nun tahta çıkmasıyla olmuştur. Unutulmamalıdır ki, Stalin'den Putin'e Kremlin, Deli Petro'nun vasiyeti olarak görülen yayılmacı siyaseti gerçekleştirmek için Deşt-i Kıpçak ve hinterlandındaki toprakları kana bulamıştır. Rusların Kafkasya'dan Türk boğazlarına kadar ilerleyişi, Çar Deli Petro'nun vasiyetini gerçekleştiren selefleri tarafından büyük bir ideal gibi görülmüş ve ünlü sıcak denizlere inme politikası için büyük savaşlara girmekten çekinmemişlerdir. Rusların Kafkasya'dan Türk boğazlarına kadar ilerleyişi, Çar Deli Petro'nun vasiyetini gerçekleştiren selefleri tarafından büyük bir ideal gibi görülmüş ve adım adım işgal plani icra edilmiştir.

Kırım'da Türklerin Serüveni ve Kırım Hanlığı

Kırım'ın da içerisinde bulunduğu Deşt-i Kıpçak, Türklüğün Oğuz ve Kıpçak boylarının bir arada yaşadığı bir coğrafyadır. Tarihi sürece bakıldığında; Peçenekler, Uzlar, Kumanlar, Avrupa Hunları, Göktürkler çağı ve onların uzantısı olan Hazar Kağanlığı, İtil Bulgarları, Cengiz İmparatorluğu, Altın Orda (Uluğ Orda) devletleri başta olmak üzere Kırım

ESKİŞEHİR'DE YAŞAYAN KIRIM TATARLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

PROF. DR. MEHMET ALİ YOLCU**

Kırım Tatarlarına ait Türkiye'deki en eski derneklerden biri Eskişehir'de kurulmuştur. 1950'li yıllarda Emin Bektöre ve arkadaşlarının Türkiye'deki çalışmaları Kırım Tatar diasporasının oluşmasında öncülük etmiştir.

Giriş

Kırım Tatarları, Rusya'nın 1783 yılında Kırım yarımadasını işgal etmesinden sonra büyük topluluklar halinde Anadolu topraklarına göç etmeye başlamışlardır. Bu ilk göç dalgasından sonra, Rusya'nın Kırım Tatarları üzerindeki işgale dayalı siyasi, sosyal, dini baskıları sonucunda yirminci yüzyıla kadar göçler aralıksız devam etmiştir. Kırım Tatarları kısmen de olsa ana dili ve kültürünü korumayı başarmışlar ve bu birikimi Anadolu'ya taşıyabilmişlerdir. Bu bağlamda hem göçleri hem de sürgünü yaşamış ve bu olumsuzluklar neticesinde anavatanlarında azınlık durumuna düşmüş Kırım Tatarlarının kültürü ve dilinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması, UNESCO'nun Tehlikedeki Dünya Dilleri Atlası'nda da bu durumun geçmesi ve Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesinin ilgili maddeleri gereği Türkiye'de yaşayan Kırım Tatar geleneksel halk kültürünün derlenmesi ve incelenmesi önemli hale gelmiştir.

Anadolu'ya göç eden Kırım Tatarları burada çeşitli sivil toplum kuruluşları etrafında bir diaspora kimliği oluşturmuşlar ve siyasal, kültürel, folklorik vb. sahalarda Kırım Tatar kültürünü yaşatmaya çalışmışlardır. Türkiye'deki Kırım Tatarlarının en yoğun yaşadığı illerin başında Eskişehir gelmektedir. Hem il merkezinde hem de ilçe ve köylerde önemli oranda Kırım Tatar nüfusu mevcuttur. Eskişehir'de yaşayan Kırım Tatarlarının köy yer-

---

* Bu makaledeki veriler, yürütücülüğünü üstlendiğim ve 2016 yılında tamamlanan 114K112 Numaralı "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Bağlamında Kırım Tatar Geleneksel Halk Kültürünün Tespiti ve İncelenmesi: Eskişehir Örneği" adlı TÜBİTAK projesinden elde edilmiştir.

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Merkez-Çanakkale.

KIRIM İSTİKLÂL DAVASININ SESİ: EMEL DERGİSİ

ÖZGÜR KARAHAN

Emelciler, halka dedeleri bir zamanlar Kırım'da yaşamış Tatarlar değil, tarihî sebeplerle Dobruca'da yaşayan Kırım Tatarları olduklarını bir anlamda yeniden öğretti. Zengin bir dile, renkli ve özgün bir kültüre sahip olan Kırım Tatarlarının özsaygısını yükseltti.

EMEL Dergisi, 1930 yılının başında Dobruca'da yayınlanmaya başlayarak kısa zaman içinde bütün Kırım Tatarlarının millî mücadelesinin önemli bir sesi haline gelmiştir. Kökleri Romanya'da, Dobruca'da olmakla birlikte ilk olarak Kırım Tatarlarının millî davasına adanmış bir platform olarak ortaya çıkan dergi, zaman içinde Türkiye'ye göç etmiş, Kırım Tatarlarının sesi olma misyonunu burada da sürdürmüştür. 1960'lı yıllarda Türkiye'de yeniden doğuşunu yaşayan EMEL'in idare merkezi, dönem dönem Ankara ve İstanbul arasında gidip gelmiş, Emel her döneminde Kırım Tatarlarının mücadelesine destek olmuş, kültürel miraslarını korumuş ve diasporayla Kırım arasında önemli bir köprü görevi üstlenmiştir. Emel'in yazı kadrosuna ve onların faaliyet dairesi içinde bir araya gelen idealistlere "Emelci" adı verilmiştir. Bu makalede, EMEL dergisinin tarihçesi ve Kırım Tatarlarının millî davasındaki yerine odaklanarak, derginin önemi ve etkisi üzerinde derinlemesine bir inceleme sunulacaktır.

Od bastırıp çıkan Kırım Tatarları

Kırım'ın 1783'te Rusya tarafından işgali ile Kırım Hanlığı ortadan kalktı. Devletlerini kaybeden Kırım'ın yerli halkı Kırım Tatarları, üzerlerindeki Rus baskısı arttıkça hayatta kalabilmek için çareyi Aktopraklar'a göç etmekte buldular. En büyük göç dalgası ise 1853-1856 Kırım Harbi'ni müteakip on yıl içinde oldu. Bu dönemde Rusya Kırım Tatarları üzerindeki baskıyı had

KIRIM TATAR İSTİKLÂL MÜCADELESİ BAĞLAMINDA AHMET ÖZENBAŞLI'NIN FACİALI ÖMRÜ*
(1893 Bahçesaray, Kırım-1958 Leninabad/Hucend, Tacikistan)

BÜLENT TANATAR

Kaderi halkının kaderi gibi facialı olmuş bir Kırım Tatar siyaset ama aynı zamanda kültür adamı Ahmet Özenbaşlı. Döneminin Kırım Tatarlarının tarihinde önemli duraklar olarak sayılabilecek bütün olayların içerisinde onun adının anılmadığı çok az olay var. Faal hayatının akışı Kırım'daki millî mücadele tarihiyle at başı gider. Dolayısıyla gerek siyasî faaliyeti gerekse yazdığı kimi öncü ve örnek eserlerin daha yakından tetkiki ve şahsiyetinin tanıtılmasını fazlasıyla hak ediyor. İzleyen satırlar onun bütün varlığıyla (*corps et âme*) faaliyette bulunduğu çağın nirengi noktalarına vurduğu fırça darbeleri üzerine bir başlangıç denemesi olarak görülmelidir.

Ailesi ve İçine Doğduğu Ortam

Ahmet Özenbaşlı (Kırım Tatar dilinde Amet Ozenbaşlı) Jülyen takvimle 11 Şubat 1893 tarihinde, Kırım'ın eski payitahtı Bahçesaray'da, Kaytaz(an) Ağa mahallesinde orta halli bir ailede dünyaya gözlerini açtı. Babası marifetli ve çok becerikli bir kimse olan Seyit Abdullah Özenbaşlı, annesi Behiye hanımdır. Seyit Abdullah Özenbaşlı (1867-1924) İsmail Gaspıralı neslinin tipik bir mensubuydu. Neşret-

* Yazıyı okuyup değerli görüşlerini benimle paylaşan Zafer Karatay'a teşekkür ederim. Vakıfbank Kültür Yayınları tarafından basılması öngörülen "Kırımlı Önderler" adlı bir proje kapsamında Mayıs 2023'te kaleme alındı ve Eylül 2023'te nihaî teslimi yapıldı. Şubat 2024'teki redaksiyon aşamasında kan uyuşmazlığı olduğu ortaya çıkınca tarafımızdan geri çekildi. Yine de yazıda eski formatın izleri kaldı.

KIRIM YARIMADASI'NDA RUS ASKERLERİNİN İLK GÖLGESİ: DANİİL ADAŞEV'İN 1559 KIRIM BASKINI

UMUT YOLSEVER*

Daniil Adaşev, çıkarma esnasında Fyodor Hıvorostin'i öncü olarak göndermiş, ordunun geri kalanı da küçük gruplara ayrılıp etrafa yayılmıştır. Pek çok kişi öldürülmüş, bir o kadar da esir alınmıştır. Rus askerleri köyleri yağmalarken bir grup Kırım Tatarı toplanıp üzerlerine saldırmış ancak pek çoğu tüfek ateşi neticesinde ölmüştür.

Kırım Hanlığı ve Moskova Knezliği, Altın Orda Devleti'ndeki karışıklıklardan istifade edip bağımsızlığını elde eden devletler içerisinde yer almaktadırlar. Elbette Altın Orda Devleti yaşananlar karşısında sessiz kalmayarak kendisinden ayrılan toprakları yeniden kontrolüne almaya çabalamış ve bu durum bahsi geçen iki devlet arasındaki ilişkilerin *düşmanımın düşmanı dostumdur* sözü üzerine daha dostluk içerisinde olmasını sağlamıştır. Türk-Moğol geleneklerinde hâkimiyetin esas öğelerinden biri *Taht İli*'ni ele geçirmektir. I. Mengli Giray Han (1478-1515) 1502 yılında *Taht İli* olarak adlandırılan Altın Orda başkenti Saray'ı ele geçirip ardından yıkınca Altın Orda Devleti yıkılmış ve *Taht İli* Kırım Hanlığı'na geçmiştir. Böylece Altın Orda'nın yeni başkenti Saray'dan Kırım'a taşınmıştır.[1] Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından çok kısa bir süre sonra Kırım Hanlığı ve Moskova Knezliği ilişkisi olağan seyrinin dışına çıkmış ve A. A. Gorskiy'nin ifadesiyle *Altın Orda'nın iki büyük parçasını oluşturan bu devletler arasında Orda mirasını paylaşmak konusunda asırlar sürecek savaş başlamıştır*.[2]

Özellikle I. Mengli Giray Han'ın

* Dr., umutyolsever44@gmail.com, Eskişehir/TÜRKİYE.

1 Hakan Kırımlı, *Geraylar ve Osmanlılar Kırım Hanlık Hânedânının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi*, Ötüken Yay., İstanbul 2022, s. 45; Alper Başer, "Kırım Hanlığı", *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*, Ed. Ahmet Kanlıdere, İlyas Kemaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 322.

2 A. Gorskiy, "Rus i Orda v XV Stoletii", *Zolotoordınskoe Obozrenie*, No. 1, Kazan 2013, s. 70.

KIRIM TATAR ŞAİRİ EŞREF ŞEMİZADE

SEHER MAŞKAROĞLU

"Öyle insanlar vardır ki, yıllar, on yıllar, asırlar geçse de, ebediyen bizim çağdaşımız olarak kalırlar; çünkü onların en asil, en saf, insani arzularını, heveslerini, kendilerinden sonra gelen nesiller devam ettirirler. Onların yaptıkları işler, bütün milletin varlığına dönüşür ve kendi halkının manevi zenginliklerinin çoğalmasına hizmet ederler…"[1]

1937-1938 yıllarındaki repressiya dalgası Eşref Şemizade'yi de etkilemiştir. 1941 yılında hapse atılmış, 1942 yılında serbest bırakılmış ve belli bir süre Özbekistan'da yaşamıştır.

Eşref Semizade, 1928
Yıldız Mecmuası, 1998, nu. 5.

[1] Bu satırlar, Eşref Şemizade'nin ünlü Kazan Tatar şairi Abdullah Tukay için yazdığı *Şairnin Ebediyligi* başlıklı makalesinde yer almaktadır.
Eşref Şemizade, "Şairnin Ebediyligi", *Edebiy ve Tenkidiy Makaleler*, (Muarrirler: Ş. Selimov, A. Emirov, E. Abdullayev). Simferopol: İ. Gasprinskiy Adına Cumhuriyet Kırımtatar Kitaphanesi, 2000, s. 93.

MİLLÎ MÜCADELE'DE KIRIM TÜRKLERİNİN ROLÜ (1919-1922)

ÜMİT ÖZKAN*

İstanbul'un işgalini protesto eden Kırım Türkleri, 1922 yılının eylül ayında Akyar'da düzenledikleri ikinci mitingde de İzmir'in kurtarılması vesilesiyle Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik telgrafı göndermiştir.

Giriş

Yakın dönem Türk tarihinin önemli gelişmelerinden biri de 1919-1922 yılları arasında verilen Millî Mücadele Dönemi'dir. Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) ardından İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye'de bazı önemli yerleri işgali bölgesel çapta mücadelelerin fitilini ateşlemiş; Ermeni ve Rumların insanlık dışı yöntemlerle işgallere dahil olması da bu mücadeleleri gün geçtikçe daha da pekiştirmiştir. İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgaliyse bölgesel çaptaki mücadelelerin millî bir mücadeleye evrilmesine yol açmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak Samsun'a ayak basmasıyla başlayan bu süreç, çok sayıda kanlı savaşın ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sona ermiştir. Elde edilen başarıda özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya göç eden muhacir toplumlar gibi Kırım Türklerinin de katkısı olmuştur.

Kırım Türklerinin Millî Mücadele'de oynadığı roller üzerinde çeşitli faktörlerin etkisi vardır. Bunlar içinde belki de en önemlisi sahip oldukları nüfus potansiyelleridir. Rusya'nın 1783 yılında Kırım'ı ilhakının ardından başlayan ve 150 yıla yakın süren göçlerle Osmanlı Devleti'ne iki milyona yakın Kırım Türkü gelmişti.[1] Diğer Türk ve Müslüman toplumlarla birlikte bu mik-

* Dr., Şehit Polis Mehmet Karacatilki Bilim ve Sanat Merkezi Tarih Öğretmeni, umitozkan77@gmail.com.

[1] Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010), 12.

KIRIM TATAR HALK EDEBİYATININ BEŞİĞİ: ALTIN BEŞİK EFSANESİNE TEMASAL YAKLAŞIM

BİLGENUR USLU

Kırım Tatar efsanelerinin tümüne kronolojik bir sıralama ile baktığımızda çok eski zamanlarda anlatılan efsanelerin kahramanları genellikle doğaüstü varlıklar almaktadır. Örnek olarak periler, cinler, oburlar, olarak anlatılmaktadır.

İnsanoğlu tarihte var olduğu ilk zamanlardan beri bazı inançlara sahip olmuşlardır. Toplulukların yaşadığı topraklardan, bölgeden ve göç farklılıklarından doğarak gelişen inanç ve gelenek gibi kuralların teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masallar vardır.

İlk insan toplulukları, doğa olaylarını, insanın kökenini ve yaşamın sonunu, yaşam ile ölüm kavramlarını ve gökyüzü hareketlerini anlamada sınırlı bilgiye sahipti. Bu eksik bilgi, insanlarda genellikle korku ve endişe uyandıran doğaüstü olaylarla karşılaştıklarında belirginleşiyordu. Bu nedenle, insanlar, çeşitli deneyimlerden yola çıkarak efsaneler oluşturdular. Bugün masal olarak kabul edilen bu eserler, toplumun ortak mirası olarak kabul edilirken zamanla yeni dinlerin, kültürlerin ve ekonomik koşulların etkisiyle zenginleşerek yazılı kaynaklara aktarılan efsaneler ve menkıbelerin temelini oluşturdu. Yani aslında sözlü anlatıların temelinde yatan çoğu efsane de bu şekilde nesilden nesile aktarıldı.

Efsaneler, Kırım Tatar halk anlatıları içerisinde büyük bir yer tutmaktadırlar. Genellikle *"efsane"* adı masallarla birlikte anılmaktadır. Masal ve efsane türü arasında belirgin bir fark yoktur. Kırım Tatar efsanelerinin tümüne kronolojik bir sıralama ile baktığımızda çok eski zamanlarda anlatılan efsanelerin kahramanları genellikle doğaüstü varlıklar almaktadır. Örnek olarak periler, cinler, oburlar, olarak anla-

BAHÇESARAY (1700-1725)

AHMET DOĞAN

Kırım Hanlığı, H.845 (M.1141-1142) tarihinde Hacı Geray Han tarafından Solhat şehrinde kurulmuştur. Kısa bir müddet sonra ise hanlığın başkenti, bu çalışmanın da konusu olan Bahçesaray şehrine taşınmıştır.

Giriş

Türkler, anavatanları olan Orta Asya bölgesinden çeşitli sebeplerle dünyanın dört bir tarafına göç etmişlerdir.[1] Göç edilen coğrafyalardan biri de Kırım Yarımadasıdır. Kırım, sahip olduğu coğrafi özellikleri, verimli iklimi, stratejik konumu ve özellikle de hayvancılıkla uğraşan topluluklara geniş bozkır alanları ve sulak bir arazi sunması nedeniyle Türklerin uğrak noktalarından biri olmuştur. Bu sebepten dolayı da 4. yy'dan itibaren bölgede Türk hâkimiyeti kurulmaya başlanmıştır. Hun Türkleri, Bulgarlar, Hazarlar, Oğuzlar, Peçenekler, Kumanlar (Kıpçaklar) ve Tatarlar (Kırım Türkleri) bölgenin Türkleşmesinde son derece önemli role sahiptirler.[2] Özellikle Cengiz ve halefleri zamanında Ak Orda ve Gök Orda sahası, Türk halklarının üretildiği etnik bir laboratuvar işlevi görmüştür.[3] Tüm

---

1 Türklerin anavatanları üzerinde araştırmacılar arasında tartışmalar bulunmakta birlikte Altay Dağları, Tanrı Dağları-Kuzeybatı Asya sahası (bugünkü Kazakistan'ın doğusu ve İrtiş-Ural arası), Altaylar-Kırgız bozkırları bölgesi, Kingan silsilesi, Shan-si, Ordos ve Kansu toprakları dâhil olmak üzere Çin'in umumen kuzey tarafları ve Baykal Gölü'nün güney-batısı Türklerin anavatanı olarak ifade edilmektedir. Bkz. Saadettin Yağmur Gömeç, "Tarihi Türk Coğrafyasının Genel Hatları", *Türk Dünyası Araştırmaları,* 120(237), (Aralık 2018):104.

2 Kırım'ın Türkleşmesiyle ilgili Bkz. Sadettin Gömeç, "Kırım Bölgesinde İlk Türkleşme Faaliyetleri", *Turkish Studies-İnternational Priodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,4 (2009):1013-1023.

3 Abdullah Gündoğdu, "Türkiye ve Türk

KIRIM HANLIĞI DİPLOMATİKASI HAKKINDA KISA BİR MALUMAT

BANU BAŞER*

Kırım Hanlığının diplomatikası; bir yandan halefi olduğu Altın Ordu Devleti'nde olduğu gibi Uygur kaynaklı Türk-Moğol resmî yazışma geleneğinin, diğer yandan da Osmanlı-Türk uygulamalarının etkileri altında şekillenmiştir.

Devletlerin resmî yazışma gelenekleri; onların uygarlık seviyeleri, idari teşkilatlanma konusundaki başarıları, iç işleri ya da dış işleri ile ilgili meseleleri çözme yöntemleri, kültürel etkilenmeleri gibi konularda pek çok göstergeyi içerir. Bu nedenle hem tarihî hem de çağdaş dönemlere ait resmî yazışmalar, söz konusu devletlerin siyasi ve kültürel tarihi ve ayrıca dilleri konusunda da çok şey söylerler. Bu anlamda, resmî yazışmalar üzerine yapılacak incelemeler hem *tarih* hem *dil bilimi* hem de *diplomatik*[1] gibi bilim dallarına önemli katkılar sağlar. Altın Ordu Devleti ve devamında kurulan Kırım Hanlığı dönemine ait resmî yazışmalar da Türk-Moğol devlet geleneğinin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik durumu hakkında bilgi alabildiğimiz temel kaynaklardandır.

Kırım Hanlığının diplomatikası; bir yandan halefi olduğu Altın Ordu Devleti'nde olduğu gibi Uygur kaynaklı Türk-Moğol resmî yazışma

* Öğr. Gör. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Türk Dili Bölümü, Ankara.

[1] Tarih bilimine yardımcı olan bilim dallarından biri sayılan *diplomatik* (İng. *diplomatics*, Alm. *Diplomatic*, Fr. *diplomatique*) bilimi, resmî yazışmalar üzerinde yaptığı incelemelerin sonuçları aracılığıyla *tarih*e kaynaklık eder. İslam geleneğinde kısaca *ilm-i inşâ* veya *fenn-i kitâbet* adı verilen diplomatik veya *diplomatika*, kısaca vesika veya belge bilimi şeklinde tanımlanabilir ve özellikle hukuki ve idari önem taşıyan belge ve resmî kayıtları malzeme ve içerik yönünden inceleyen bir bilim dalıdır (Nejdet Gök, "Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlmi veya 'İlm-i İnşâ'", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 20, Konya, (2008), s. 731-732).

KIRIM HANI "BORA" II. GAZİ GİRAY VE SANATKARLIĞI

ARİF GÜZEL

Kırım hanı Bora II. Gazi Giray parlak bir şair olarak tanınmasının yanı sıra, çeşitli sanatsal becerilerini araştıran hemen hemen tüm bilinen araştırmacılar, bu şahsiyetin müzikal performansını ve kompozisyon yeteneğini edebi ve diğer yeteneklerden çok daha fazla takdir ediyorlardı..

Giriş

Yakın zamana kadar Ukrayna'daki orta çağ Kırım müziği neredeyse bilinmiyordu. Ancak Kırım Tatarlarının uzun bir tarihsel geçmişe sahip oldukları kendi geleneksel müzikleri vardı. Uzun bir süre hem Kırım Tatarlarının hem de Kırım'ın kültürel yaşamında geleneksel müzik unutulmaya yüz tutmuştu.

Bunun büyük ölçüde nedeni, Kırım Hanlığının düşüşü ve yarımadanın ve yerli halkının yaşamındaki yıkıcı değişikliklerle bağlantılı idi. 18. yüzyılın sonlarındaki tarihsel kırılmaların sonucu, Sadece Kırım Tatarları arasındaki herhangi bir kültürel hareketi baltalamakla kalmayıp, aynı zamanda halkın tarihi vatanındaki varlığını da tehdit eden çeşitli göç dalgalarının neden olduğu derin demografik ve kültürel kriz koşulları altında, müziğin gelişmesinin koşulları ortadan kaldırmıştı. Bu miras unutulmaya yüz tuttu ve uzun bir süre yaklaşık 200 yıldan fazla ilgili geleneklerin gelişmesine fırsat tanımadı. Bu durum ilgili alanda büyük bir boşluk yaratmış ve Kırım Tatar geleneksel müzik kültürünün gelişiminde süreklilik konusunda yanlış bir algının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Günümüzde, Kırım Tatar geleneksel müziğinin hem icra hem de beste açısından yirminci yüzyılda yükselişe geçmediğini söyleyebiliriz; aslında kökleriyle, en azından Kırım Hanlığı döneminden daha uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Bu mirasın bazı parçaları, Türk mü-

KIRIM HANLIĞI'NDA KALGAYLIK KURUM*

FATİH ORTA

Kalgayların Kırım'daki devlet hiyerarşisi içerisinde oldukça önemlidir. Onlar, tıpkı Kırım hanlarının Bahçesaray'da ikamet etmeleri gibi kendilerine tahsis edilen şehirlerde ikamet ederler ve kendilerine tahsis edilen gelir kalemleri vardır.

Giriş

Kırım Hanlığı, Altın Orda Hanlığının mirasına sahip çıkma iddiasında bulunan hanlıklar arasında siyasi, idari ve askeri gücü ile dikkat çekmektedir. Bu özelliklerine ek olarak mevcut coğrafi konumu da onu diğer hanlıklardan ayırmaktadır. Bundan dolayı Kırım Hanlığı, Doğu Avrupa'daki devletler arasındaki güç mücadelesinin aktif bir unsuru olmuştur. Kırım Hanlığının Osmanlı Devleti'ne bağlanması ile bu rolünü daha da pekiştirdiğini söyleyebiliriz.

Kırım Hanlığı pek çok siyasi geleneğin harmanlandığı siyasi bir organizasyondur. Bununla beraber kendilerine ait özellikleri de vardır. Kalgaylık kurumu, Kırım Hanlığının kendi yapısına özgü özelliklerden birisini teşkil etmektedir. Bu çalışmada kalgaylık kurumunun tarihi arka planı ile Kırım Hanlığındaki konumu ve önemi üzerinde durulacaktır.

Kalgay Kelimesine Dair

Kırım Hanlığında handan sonra en mühim ikinci makamı teşkil eden ve tahta namzet kişiyi işaret eden kalgay kelimesinin hangi dile ait olduğu ve ne manaya geldiği bir tartışma konusudur. Kalga, Kalgay, kağlığa, kağlıka, kağlıgay, kakılgay, kahılga, kağlağa şeklinde muhtelif kayıtları bulunan kelimenin manası ve kökenine ilişkin birçok görüş serdedilmiştir.[1]

* Bu makale daha önce yazarın Türk Dünyası Tarihi Dergisi'nin 351. sayısında yayımladığı yazının gözden geçirilmiş ve ilaveler yapılmış halidir.

[1] Kalgay kelimesiyle ilgili olarak bkz. Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569)*, TKAE, Ankara, 1989, s. 71.

MÜSLÜMAN SEYYAHLARA GÖRE KIRIM'DA TASAVVUF KÜLTÜRÜ

LEVENT EDİGE ÖZDEMİR*

Kırım'da İslamlaşma yaklaşık 1240 yılında Uluğ Orda döneminde başlamıştır. Bu tarihten yaklaşık bir asır sonra Kırım'a giden İbn Battûta burada bulunan iki tekke ve bir de zaviyeden söz etmektedir.

1. Kırım'da İslâmiyet

Kırım coğrafyasına İslam'ın gelişi Kırım Hanlığı öncesinde, tüccarlarla olan etkileşim ve Hazar Hanlığı dönemindeki yerleşmelerle gerçekleşmiştir. Bölgede İslam'ın güç kazanıp yerleşmesi Uluğ Orda döneminde olmuştur. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat'ın döneminde Kırım'ın Sudak şehrinde bazı yerleşimler görülmektedir. Ancak Kırım'da İslamlaşmanın tarihi 1240 yılındaki Uluğ Orda egemenliği sonrasındaki Müslüman Türk boylarının Kırım'a yerleşmesi ile başlatılabilir. Bu da Berke Han dönemine karşılık gelmektedir. Berke Han'ın İslamiyet'i kabul etmesinde ise Buharalı mutasavvıf Seyfettin Baharzi önemli rol oynamıştır. Kırım'da İslam'ın yayılmasında diğer bir etken de Sarı Saltık ile sabık Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzettin Keykavus olmuştur.

Özbek Han'ın Uluğ Orda Hanı olmasının ardından İslamlaşma süreci bölgede başarıyla sonuçlanmıştır. Müslüman Tatar'a Özbek denilmesi ya da "din, Özbek'ten kalmadır" gibi sözler bunu hatırlatmaktadır.[1] Özbek Han da Berke Han'ı anımsatır bir şekilde Türkistanlı bir derviş olan Baba Tükleş ve üç arkadaşının kerametleri sonucu Müslüman olmuştur. Onun Müslüman oluşuna dair bir diğer anlatı ise Türkistanlı Seyit Ata adlı bir derviş ile ilgilidir. İbn Battû-

* Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Lisans Öğrencisi.

[1] Derya Derin Paşaoğlu, "Kırım Yerli Kaynaklarına Göre XVIII. Yüzyılda Kırım Hanlığında Meşâyih Makamı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, s. 94, 2016; 20.